

Nutq Bilan Bog'liq Kasalliklar Borasida

Nazarova Sabrina Zafarjon qizi¹

Annotatsiya: Ushbu maqolada insonlarda, shuningdek, bolalarda nutq buzilishining o'ziga xos juhatlari xususida so'z yuritiladi. Qayd etib o'tish lozimki, insonlarda va bolalarda kuzatiladigan nutq buzilishlarining ayrim ko'rinishlari oddiy holat kabi tuyulsa-da, lekin ular jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Shu kabi uchraydigan nutq buzilishlarini o'z vaqtida bartaraf etish ularning kelgusida jiddiy kasallikka aylanmasligi uchun asos vazifasini o'taydi.

Tayanch so'zlar va birikmalar: nutq buzilishi, nutq rivojlanishi, alaliya, dislaliya, dizartriya, afaziya, duduqlanish, apraksiya, agrafiya, abuliya kasalligi.

Amaldagi barcha harakatlarimiz kommunikativdir. Imo-ishoralar, yuzlar, tovushlar, hidlar va hatto masofalar boshqalarning harakatlari, motivlari va fikrlari to'g'risida ma'lumot olish uchun ishlatilgan. Hatto harakatlarning yo'qligi ham nimadir haqida dalolat beradi. Biroq, yuqorida aytib o'tilganlardan tashqari, inson uchun yana bir element, ya'ni ramziy ma'noga ega. Ushbu ramziy element nutq orqali ifoda etiladigan tildir. Nutqning shakllanishi insonning umumiy rivojlanishining asosiy xususiyatlaridan biridir. Oddiy rivojlanayotgan bolalar o'z ona tilini yaxshi o'zlashtirish qobiliyatiga ega. Nutq bola va uning atrofidagi dunyo o'rtasidagi muhim aloqa vositasiga, faqat odamlarga xos bo'lgan muloqotning eng mukammal shakliga aylanadi.

Kasalliklarning insonlarga, shuningdek, bolalarning nutqiga ta'siri juda katta. Shulardan bir nechtasini ko'rib chiqamiz:

Alaliya kasalligi – bolalardagi nutq buzilishiga oid kasallik. Bolaning nutqiy buzilishida miyaning nutqni shakllantirish qismi buzilganligi bilan namoyon bo'ladi, bu holatda bola unga qarata aytilgan so'zlarni tushunish ko'nikmasiga ega, biroq bolada qo'shma tovushlarni talaffuz qilish bilan muammolar mavjud bo'ladi.² Alaliyada bola nutq irod qilish jarayonida nutq hosil qilishda ishtirok etadigan nutq a'zolarining harakatini nazorat qila olmaydi, oqibatda, tovushlarning noto'g'ri talaffuz qilinishi sodir bo'ladi. Boladagi mavjud alaliya kasalligini o'z vaqtida davolamasa, bu salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin:

- bolaning ruhiyatiga salbiy ta'sir o'tkazish, ya'ni ushbu kasallik bilan kasallangan bola vaqtlar o'tgach gapirishga nisbatan xohishi kamayishi, ya'ni umuman gapirishni istamay qolishi mumkin;
- duduqlanish;
- disgrafiya (yozishning buzilishi) va disleksiya (o'qishning buzilishi).

Dislaliya kasalligi – nutq buzilishlari orasida eng ko'p tarqalgan kamchilik. Dislaliya grekcha so'zdan olingan bo'lib, "dis" – buzilish, "laliya" – nutq degan ma'nolarni anglatadi. Bu artikulyatsion apparat a'zolari normal innervatsiyasida yuzaga kelgan logopatsiya sanaladi.³ Asosan, tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar va fonematik idrok rivojlanmaganligi bilan namoyon bo'ladigan yengil nutq nuqsonidir.

Dizartriya kasalligi – bu artikulyatsion apparat a'zolari innervatsiyasining organik jarohatlanishi natijasida yuzaga keladigan og'ir nutq nuqsoni bo'lib, juft neyronlarning shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Falajlanish, asosan, bir tarafdin, chap yoki o'ng tarafdin bo'ladi. Bola tili, shuningdek, paretik falajlangan bo'shshagan yoki spastik, ya'ni tarang falajlanishda bo'ladi. Bu degani miyaning

¹ NamDU filologiya fakulteti talabasi

² Bolalarda nutq buzilishlarining tasnifi. Nozima Obloberdiyeva. "O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim: ilmiy-amaliy izlanishlar, muammolar va yechimlar" mavzusidagi xalqaro ilmiy-masofaviy anjuman 2022-yil 25-dekabr

³ Nutq buzilishi turlari va ularning xususiyatlari. Aripov Zoirjon, Oripova Ominaxon. Research Focus. (2022-yil)

shikastlanishi odamning yuzi, lablari, tili, tomog'i yoki ko'krak qafasidagi mushaklar kuchsizligiga sabab bo'lganda bu kasallik paydo bo'ladi. Tananing bu qismlarida mushaklar kuchsizligi gapirishni juda ham qiyinlashtirishi mumkin.

Dizartriya bilan og'rigan odamlarda quyidagi alomatlar paydo bo'lishi mumkin:

- xiralashgan nutq;
- ming'irlash;
- juda sekin yoki juda tez gapirish;
- yumshoq yoki sokin nutq;
- og'iz yoki tilni harakatlantirishda qiyinchilik.

Afaziya kasalligi – bu bosh miyaning organik jarohatlanishi natijasida shakllangan nutqning yo'qolishi. Bolalar afaziyasi tajribada kam uchraydi. Bu kasallik, asosan, insultdan keyin paydo bo'ladi. Bolalarda esa miya infeksiyalari, miya rivojlanishi davrida turli xil kuchli travmalar natijasida yuzaga keladi. Bu bizning nutqimizga, shuningdek, og'zaki va yozma tilni yozish va tushunishimizga ta'sir qilishi mumkin.

Afaziya bilan og'rigan odamlarda quyidagi holatlar kuzatiladi:

- qisqa yoki to'liq bo'lmagan gaplar bilan gapiradi;
- ma'nosiz holda, ya'ni tushunarsiz gapiradi;
- bir so'zni boshqasiga yoki bir tovushni boshqasiga almashtirib gapiradi;
- so'z ropishda qiynaladi;
- boshqalarning suhbatini tushunmaydi;
- o'qiganlarini tushunmaydi.

Duduqlanish – bu og'zaki nutq jarayonida artikulyatsion apparat a'zolari muskullarining tortishishi sababli og'zaki nutqning tempritmik o'zgarishi natijasida yuzaga keladi. Duduqlanish nutq oqimini to'xtatuvchi nutq buzilishini anglatadi. Ushbu nutq buzilishi bilan og'rigan odamlar quyidagi o'zgarishlarni boshdan kechirishlari mumkin:

- takrorlashlar, ya'ni odamlar tovushlar, unlilar yoki so'zlarni beixtiyor takrorlaganda sodir bo'ladi;
- **Blocklar** (tutilish) – odamlar nima demoqchi ekanligini bilsalar-da, lekin kerakli nutq tovushlarini chiqarishda qiynalganda yuzaga keladi;⁴
- uzaytirishlar, ya'ni muayyan tovush yoki so'zlarni cho'zishni anglatadi.

Duduqlanish belgilari vaziyatga qarab farq qilishi mumkin. Stress, hayajon yoki umidsizlik duduqlanishning kuchayishiga olib keladi. Duduqlanish o'z vaqtida bartaraf etilmasa, odamning yoki bolaning ruhiy rivojlanishiga salbiy ta'sir etadi. Ular o'z fikrini mustaqil bayon eta olmasligi natijasida tengdoshlari bilan muloqotga kirisha olmaydi.

Apraksiya. Miya odamlarning har bir harakatini, shu jumladan, gapirishni ham boshqaradi. Miyaning nutqdagi ishtirokining aksariyati ongsiz va avtomatikdir. Biror kishi gapirishga qaror qilganda, miya nutqni ishlab chiqarish uchun birgalikda ishlaydigan tananing turli tuzilmalariga signallar yuboradi. Miya bu tuzilmalarga tegishli tovushlarni hosil qilish uchun qanday va qachon harakat qilishni buyuradi. Masalan, bu nutq signallari ovoz paychalarini ochadi yoki yopadi, tilni harakatga keltiradi va lablarni shakllantiradi, tomoq va og'iz orqali havo harakatini boshqaradi.

Apraksiya – bu odamning **motor skills** – vosita qobiliyatini buzadigan miya shikastlanishiga ishora qiluvchi nutq nuqsoni va u tananing har qanday qismiga ta'sir qilishi mumkin. Nutq apraksiyasi,

⁴ MedicalNewsToday

xususan, shaxsning nutq tovushlarini to'g'ri shakllantirish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi vosita qobiliyatlarining buzilishi anglatadi.

Abuliya kasalligi - bu ham keng tarqalgan nutq kasalligi. Hozirgi vaqtda abuliya mutaxassislar tomonidan alohida kasallik sifatida qaralmaydi. Abuliyani motivatsiyaning buzilishi nuqtai nazaridan ko'rib chiqishga urinishlar mavjud. Abuliya quyidagi alomatlar bilan tavsiflanadi:

- maqsadga yo'naltirilgan harakatlarni boshlash va davom ettirishning qiyinligi;
- kutilmagan harakatlar va imo-ishoralarning kamligi yoki yetishmasligi;
- sekin fikrlash va haraktlanish;
- nutqning yetishmasligi, undagi qo'shimcha elementlarning yo'qligi;
- passivlik.

Agrafiya kasalligi - (yunoncha, a – inkor qo'shimchasi va graphio – yozaman) yozish qobiliyatidan kelib chiqadigan nutqning buzilishi. Bosh miya chap yarimsharidagi chekka yoki tepa-chekka qismining rivojlanmay qolishi yoki zararlanishi oqibatida yuzaga keladi. Odatda, afaziya bilan birgalikda kechadi. Agrafiyada bemor so'zda harflarni qo'shib o'qish qobiliyatini yo'qotadi va yozganda bo'g'inlar o'rnini almashtirib qo'yadi yoki bo'g'inlarni umuman tushirib qoldiradi.

Xulosa sifatida aytafdigan bo'lsak, nutq buzilishi odamning so'zlarni yaratadigan tovushlarni chiqarish qobiliyatiga ta'sir qiladi. Ular til kasalliklari bilan bir xil emas, bu odamlarga so'zlarni o'rganishni yoki boshqalar ularga nima deyayotganini tushunishda qiyinlashtiradi va bu insonning o'zini o'zi qadrlashiga va uning umumiy hayot sifatiga ta'sir etadi.

Bu buzilishlarning kelib chiqish sabablarida, asosan, bosh miya shikastlanishi, nevrologik va psixologik omillar muhim rol o'ynaydi. Bunday muammolar bilan duch kelgan har bir shaxsga mutaxassis tibbiy yordamini olish tavsiya etiladi. Umuman olganda, nutq – inson hayotidagi eng muhim jarayonlardan biri bo'lib, uning buzilishi insonning kundalik hayoti, Ijtimoiy muloqoti va professional faoliyatida jiddiy qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun bu muammoning oldini olish va davolash dolzarb masala hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibodullayev Z. Tibbiyot psixologiyasi. Toshkent: - Zamin Nashr, - 2019.
2. Ayubova M. Y. Logopediya. Darslik. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti", 2007.
3. Karimov U., Karimova G., Mukhamadaliyev L. (2022). The role and significance of spiritual values in youth education. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(6), 143-148.
4. Maxamadaliyeva Y. D., Matmusaeva M., (2021). On Lingvofolcloristic Units. *International Journal of Cultural and Modernity* 11, 169-171.
5. Aripov Z., Oripova O. (2022). Nutq buzilishi turlari va ularning xususiyatlari. *Research Focus*. 216-220.
6. Obloberdiyeva N. Bolalarda nutq buzilishlarining tasnifi. "O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim: ilmiy-amaliy izlanishlar, muammolar va yechimlar" mavzusidagi xalqaro ilmiy-masofaviy anjuman 2022-yil 25-dekabr.
7. Abulazova M. K., Avliyoqulova L. B. (2022). Bemor bilan kechadigan nutqiy jarayonida so'zning ta'siri. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1385-1391.
8. Xolmonova Z., Usmonova Z.Sh. Psixolingvistika. – Toshkent, 2018.
9. www.wikipedia.org.
10. www.hozir.org.

